

V SPOMIN
IN MEMORIAM

Spomin, ki ostane ...

Milko Matičetov

(10. september 1919, Kopriva na Krasu–5. december 2014, Ljubljana)

347

Dr. Milko Matičetov (Foto: Helena Ložar Podlogar)

Našega dragega prijatelja, že od otroških let navdušenega vsestranskega zbiralca in raziskovalca ljudskega življenja v najširšem pomenu, etnologa, kustosa, znanstvenega svetnika v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU in akademika dr. Milka Matičetovega, je pred skoraj sedemdesetimi leti v Ljubljano pripeljala usoda, pa naj ji rečemo vojna ali nevarnost pred potujčenjem ali preprosto ljubezen do slovenske besede. Devet desetletij, devet *počivališč* v znanstvenih delih, ki nam

jih je zapustil, bo za vedno stalo ob njegovi, z nemirnim raziskovalnim duhom zaznamovani življenjski poti. Vedno znova nas je presenečal s kakšnim nenadejanim prispevkom k slovenski etimologiji, ki ga je zadnja leta vedno bolj zaposlovala in mu ni dala miru. Desetine ljudskih imen je našel za eno samo drobno rožico, vznemiril ga je pogled v nočno nebo in začel je odkrivati imena zvezd in ozvezdij, o nekem, po njegovem napačno zapisanem imenu za sredozemsko živalco *škržad* je nastalo ne le nekaj humoristično-polemičnih pesmic, ampak tudi cela razprava z utemeljitvijo, zakaj po njegovem ni pravilno pisanje *škržat*. Dosledno je namreč vztrajal, da se izvirnih imen, vključno z naglasom, ne sme umetno spreminjati in jih spravljati v včasih okorne slovnične kalupe.

348

Bila sem še gimnazijka, pravzaprav tik pred maturo, ko sem po naključju v Novem mestu poslušala predavanje štirih narodopiscev, ki so novomeškim dijakom učiteljšča želeli približati nekaj glavnih področij slovenske ljudske kulture in jih navdušiti za to stroko. Dvomim, da jim je takrat to uspelo; tedaj si niti v sanjah nisem mislila, da bom nekoč s temi znanstveniki sedela v istem inštitutu, da bodo postali moji učitelji, predstojniki in, upam, da ne rečem preveč, strokovni prijatelji, od katerih sem se veliko naučila. Med njimi je bil tudi dr. Milko Matičetov, raziskovalec ljudskega slovstva, izreden poznavalec nam takrat še neznane zamejske dežele Rezije. In prav zaradi nje sem si predavanje Matičetovega o ljudskem pripovednem izročilu Rezijanov še posebej zapomnila. Kakor da bi imel slabo vest, da je pri svojem predmetu nekaj prezrl, morda pozabil, je naš profesor zgodovine ob koncu predavanja začutil dolžnost, da tudi sam pove nekaj besed in nam na velikem stenskem zemljevidu pokaže, kje sploh leži ta Rezija, kjer pod "goro to Čanyawo" skoraj pozabljena od matične dežele živi svoje težko, a kulturno nadvse bogato in z neokrnjenim izročilom prežeto življenje slovenska narodna skupnost. In prav dr. Matičetov, ki se je že zgodaj priučil rezijanskega narečja, je začel odkrivati njihovo ljudsko kulturo in predvsem pripovedno in pesemsko bogastvo, s tem pa je postavil temelje in odprl pot za raziskovanje tudi drugim strokovnim kolegom, tako slovenskim kakor tudi italijanskim.

Strokovno življenje Milka Matičetovega je odprta knjiga, njegova bogata bibliografija, objavljena v njemu posvečenem jubilejnem zborniku Inštituta za slovensko narodopisje Traditiones 28/I, 1999, pa mora biti koristen smerokaz za vsakogar, ki ga zanimajo posamezna področja ljudske kulture. Nikakor se ne čutim opravičena, da bi strokovno ocenjevala in razčlenjevala njegovo delo. Tega znanja smo si med študijem premalo pridobili ali pa smo si izbrali napačno povezavo predmetov. Leta 1989 pa se je raziskovalnemu delu Matičetovega temeljito posvetila in ga razčlenila dr. Marija Stanonik. Ob večkratnem branju te razprave mi je bilo pogosto žal, da nisem bila bolj pogumna in radovedna tudi za to smer naše stroke, saj sem vso mladost preživela ob pripovedkah, pesmih, pregovorih in šaljivih dovtipih obeh starih mam – vsake z drugega konca naše dežele. Šele pred nekaj leti me je dr. Matičetov vprašal, zakaj in od kdaj se del "mojega" Novega mesta imenuje *Kandija*, in mi razložil, da naj bi to drugod bilo povezano z Lepo Vido (La bella Candia). Dregnil je v tisti skrivni del mojega zanimanja – iskanje izvora poimenovanj. Toda – vlak je že odpeljal – čeprav mi

še ni uspelo najti strokovno podkrepljenega odgovora, še vedno čutim ta dolg do svojega kolega.

V nasprotju s strokovnim in znanstvenim delom Matičetovega pa njegovo osebno življenje slej ko prej ostaja samo njegovo: o sebi ni nikoli govoril, na morebitna vsiljiva vprašanja je odgovoril kratko, skoraj odrezavo ali šaljivo. Le redko, največkrat samo tedaj, ko je kdo prišel v inštitut na obisk, je prisedel, ko smo pili kavo. Sam je ni pil nikoli, v škatlo s piškoti je segel le, če je v njej bil kak zlomljen keks. In potem smo nalašč nekaj piškotov zdrobili. Prepričana sem bila, da bo prisedel k čaju. Prinesla sem, pri nas tedaj še neznani, jabolčni čaj, in bila sem prepričana, da bo navdušen. Njegov odgovor na vprašanje, ali mu je všeč, nikakor ni bil žaljiv (saj žaliti Matičetov nikoli ni znal), zame je bil tako duhovit, da se ga bom vedno spominjala: "Saj je dober, a na smrtni postelji si ga ne bi zaželel!" Nikoli ni pretiraval z navdušenjem, nikoli ni "kuhal" užaljenosti ali jeze, celo priznanje kakšne svoje "tehnične" napake je zavil v humor in velikokrat smo se nasmejali ob pripovedi, kako sta se v hudi poletni vročini z dr. Kuretom vozila na kongres v Italijo in si brisala potne srage: "Niko, kmalu bo boljše, sem že ugasnil gretje!"

Strokovni in osebni svet je znal naš Milko strogo ločiti: del njega slej ko prej za mnoge, tudi zame, ostaja le uganka. Zdi se mi, da je imel s svojo načelnostjo prav, čeprav bo zato v tem pisanju njegova podoba okrnjena. Nekaj mozaičnih kamenčkov pa mi je vendarle uspelo pobrati iz sicer redkih intervjujev in mojih spominov nanj.

Na svet je prijokal 10. septembra 1919 v kraški vasi Kopriva in že dveleten začutil svojo prvo stisko: "Kje bom poslej spal, ko moram sosedom vrniti zibko, ki sem jo prerasel". Tako grenak je bil njegov prvi spomin na otroška leta. V spomin se mu je zapisala še ena stiska iz prvih šolskih dni: slovenskih prvošolčkov italijanska učiteljica ni nič razumela. Drugače je bilo s slovenskimi duhovniki, ki so ostali zvesti materinščini in, seveda v cerkvi in ne v šoli, poučevali verouk v slovenščini. To pa bi za desetletnega fantiča, ki je odhajal na sprejemni izpit za "latinsko šolo" v Kopru, lahko bilo usodno, kajti *Očenaš* moliti v italijanščini pa že mora znati vsak. Tedaj je Kopriva spadala pod tržaško škofijo in zato je mladi Milko šele po posredovanju gospoda Virgila Ščeka naslednje leto smel gimnazijo nadaljevati v Gorici, kjer je "dihal domač zrak, se družil z rojaki in po mili volji govoril v materinem jeziku". Slovenščina je bila tam redni učni predmet. Z leti se je sicer marsikaj spremenilo, vendar so bile korenine slovenske zavesti že tako vraščene, da so zdržale tudi administrativno prepoved govoriti v narečju.

Enajstletni fantič sicer še ne razmišlja o svojem poklicu, kljub temu pa je padlo "na rodovitna tla, hitro vzkliklo in se razraslo" seme drobne zbirke pregovorov, rekov in vraž, ki jih je kot *Starodavno narodno blago nabrano na Gornjem Krasu* v Koledarju goriške Mohorjeve družbe, sicer pod psevdonimom Ivan Jožetov, objavil gospod iz Avberja Virgil Šček. Ne da bi se prav zavedal, so to bili prvi zametki, ki so nakazovali smer raziskovalne poti Matičetovega. Takrat so se dijaki redno zbirali pri avberskem duhovniku, hiša Virgila Ščeka jim je bila kakor drugi dom, njegova knjižnica pa vir znanja. Ustanovili so "Kraški krožek",

katerega posebna naloga je bilo “zbiranje narodnega blaga”. Mlademu Milku pa avberski gospod ni bil samo mentor in podpornik, ampak predvsem vzornik. Po njegovem zgledu je v šoli znal navdušiti in pridobiti sošolce, da so mu začeli prinašati gradivo z vseh vetrov Primorske, od Kanalske doline do Istre. Poslej mu strast za zbiranje in raziskovanje folklornega gradiva nikoli več ni dala miru. Vedel je že, da bo študiral književnost – še več: na univerzi v Padovi, kjer je bila tedaj najbližja popolna univerza, si je dodatno izbral še srbohrvaško ljudsko pesništvo, splošno lingvistiko, italijanske venetske dialekte, torej vse tiste predmete, za katere je vedel, da mu bodo koristili pri vsakdanjem delu na področju folkloristike. Dodal je še predmete iz romanistike, kjer pa so ga najbolj mikala predavanja o povezavah med romansko-balkansko folkloro in srednjeveškim slovstvom. Brez težav je tako leta 1947 lahko nostrificiral padovsko diplomu na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in leta 1955 pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti obranil tezo svoje doktorske študije *Sežgani in prerojeni človek*, v kateri je primerjalno raziskal motiv ljudske pesmi *Sveti Andrej dvakrat rojen* in s katero je dokazal veliko in poglobljeno poznavanje obsežnega pripovednega gradiva, predstavil razprostranjenost in življenje ljudskega izročila, ki nam ohranja stara verovanja, pripovedne motive, navade. S primerjalno metodo pa je pospremil njegovo pot skozi prostor in čas.

Najtežje od vsega si predstavljam Matičetovega kot vojaka. Pa saj mož orožja nikakor ne more biti tisti, ki so mu že v otroških letih privzgojili, da je ubiti ubogega martinčka smrtni greh (tako se je namreč v enem svojih zadnjih spisov spominjal svoje spovedi). Izkazalo se je, da jo je sorazmerno dobro odnesel: leta 1941 je bil vpoklican v vojsko, se kar dobro “namučil” na oficirskem tečaju, nato pa so ga kot pehotnega podporočnika poslali v enoto mejne straže ob nekdanji italijansko-francoski meji: sestavljanje in razstavljanje orožja je jemal kot “spretnostno igro”, se poleti sončil, pozimi pa smučal, ves čas pa je pridno prebiral in izpisoval rezijanske zapise poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenayja, ki je 1872. raziskoval zahodna slovenska narečja in se ob tem zadrževal tudi v Reziji. Pozneje so Matičetovega poslali v Rim na tečaj za tolmača srbohrvaščine, zlom Italije je dočakal v Dubrovniku, svojo vojaško kariero pa končal kot tankist v prvi prekomorski partizanski enoti. Sam se ob tem nasmehne, saj je “... v tank prvič in zadnjič zlezal iz radovednosti šele 25 let po vojni ...”.

Milko Matičetov (tedaj še pod imenom Milko Ukmar) je svoje folkloristične spise (povedke, pregovore, ljudske pesmi) objavljal že v tridesetih letih, vendar sam za svoje prvo resno strokovno pisanje šteje dva prispevka v Domu in svetu 1940 (*Koledovanje v Tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida*). Prvo delovno mesto je nastopil jeseni 1945. kot kustos v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Tu je ostal sedem, nikakor ne “suhih” let. Njegova zasluga je, da je muzej leta 1947 za svoje zbirke pridobil čupo, lesen čoln – deblak slovenskih ribičev v Tržaškem zalivu. Na terenu po vsej Sloveniji je Matičetov nabral množico dragocenega gradiva in nastalo je preko trideset različnih prispevkov objavljenih v domačih in tujih strokovnih glasilih. Izpostavila bi le razpravo *O etnologiji in folklori zahodnih Slovencev*. S tedanjim

ravnateljem muzeja Borisom Orlom sta uredila 15 letnikov strokovne revije Slovenski etnograf, v uredniškem odboru pa je sodeloval še naslednjih pet let. Leta 1952 je svoj "sedež raziskovanja in znanstvenega dela" preselil v Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU in tam ostal do svoje upokojitve leta 1985. Bil je eden pobudnikov in soustanoviteljev mednarodne delovne skupnosti Alpes Orientales. Morda je prav, da tu omenim dejanje, ki so si ga privoščili avstrijski kolegi: zbornik, ki je izšel po simpoziju skupine v Avstriji, so samovoljno naslovili *Volkskunde im Ostalpenraum* in tako v seriji zbornikov manjka Alpes Orientales 2, kakor da ta zbornik ni nikoli izšel. V inštitutskem arhivu najdemo korespondenco z vsemi člani skupine AO, ki izražajo bolečino ustanoviteljev, ker pa projektu niso želeli škodovati s prepiri, so se po dobrem premisleku umaknili v ozadje. Matičetov je bil tudi soustanovitelj in urednik inštitutskega zbornika Traditiones. Inštitut je bil ves čas močno povezan s tedaj samostojnim Glasbeno-narodopisnim inštitutom, ki ni deloval v okviru SAZU, in Matičetov si je močno prizadeval za njuno združitev, do katere je končno prišlo, a le za kratek čas, česar ni nikoli prebolel. Bil je vodja sekcije za ljudsko slovstvo, pozneje, ko ni bilo več obvezno, da je upravnik inštituta lahko samo akademik, pa je bil izbran za upravnika inštituta, s čimer mu je bila naložena še administrativna funkcija, ki pa je, romantik, kakršen je bil, ni bil prav nič vesel – mislim, da je ob tem delu celo trpel. Leta 1995 ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti izvolila za svojega izrednega člana, s tem pa je prevzel tudi odgovorno mesto predsednika znanstvenega sveta Inštituta za slovensko narodopisje.

Milko Matičetov je napisal nad 300 znanstvenih in strokovnih razprav, esejev, člankov, poročil in ocen (prav te so pogosto tako temeljite, da je ob njih nastala že nova razprava) v slovenskem, italijanskem, nemškem in srbohrvaškem jeziku. Njegovo raziskovalno in znanstveno delo največkrat presega meje same folkloristike, vendar je prav to kot posebno panogo etnologije s svojim ustvarjalnim prispevkom bistveno obogatil in slovenski delež povzdignil na evropsko raven. Pri nas je uvedel načelo moderne folkloristike, po katerem tista pravljica in povedka, ki jo je povedal posebno nadarjen pripovedovalec, zasluži, da jo posredujemo nespremenjeno, pristno, brez okrajšav ali literarnih primesi, ali kakor je rekel sam, "...v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti ...", da jo obravnavamo kot neponovljivo umetnino. Tako je pripovedovalca povzdignil v avtorja, ki zasluži, da se navede njegovo ime. Teh svojih načel se je trdno držal in si je tako tudi v mednarodnih krogih pridobil sloves izjemnega strokovnjaka. S predavanji se je udeleževal domačih in mednarodnih etnoloških, slavističnih in drugih posvetovanj in svoje izkušnje in dognanja posredoval širšemu krogu strokovnjakov. Korenine njegovega dela pa so vedno bile terenske raziskave, ki jim je posvetil veliko časa; v prvih letih si je vse zapisoval, pozneje pa pripovedi snemal na magnetofonski trak. (Malo za šalo: v Reziji je bil tako znan po svojem magnetofonu, da so pozneje vse, ki so nosili magnetofon, imenovali Milko).

Matičetovemu je bila prva skrb zahodna Slovenija, Istra, Kras, Goriško, obhodil je vsa slovenska obrobja, od Koroške, Beneške Slovenije in Rezije do Prekmurja in Porabja, ni zanemarljivo Dolenjske, saj je sodeloval v ekipah Etnografskega muzeja,

pa tudi ne Tuhinjske in Zgornjesavske doline. Tako je že zgodaj nabral toliko gradiva, da je lahko nastalo morda njegovo najboljše delo *Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskovanj* (Razprave SAZU 1958). Od tedaj je svoje poglede in dognanja posređoval in utemeljeval v številnih razpravah, kot so npr. (če naštejemo samo glavne): v Zgodovini slovenskega slovstva 1956 *Pregovori in uganke, Ljudska proza* ali o pravljíčarjih v uvodu zbirke Slovenske narodne pravljíce Alojzija Bolharja, *Pri treh Boganjčarjih, ki znajo lagati, Pregled ustnega slovstva v Reziji – Italija*. Naše pripovedništvo je predstavil svetu tako v Enzyklopädie des Märchens kakor tudi v številnih zbornikih z mednarodnih kongresov. Veliko raziskovalnega časa je namenil tudi posameznim prvinam v slovenskih ljudskih šegah in verovanjih, od božičnega čoka pri Furlanah, zagovarjanja, metanja (proženja) gorečih kolesc, po vsem slovenskem etničnem ozemlju je iskal izročilo o prekopavanju mrličev (*Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih*), polemično je pisal o božičnem kruhu – poprtniku (iz te polemike z Josipom Malom je nastala obsežna razprava), vznemirjalo ga je t. i. *pitanje vetra pri Slovencih* in *zagovarjanje oblakov*, kar je primerjal s švicarskim gradivom, in zvezdno ime *Škopnjekovo gnezdo* ter ne nazadnje *duhovin* – otrok, ki se rodi v kačji podobi in izgine.

Kot največji strokovnjak za ljudsko pripovedništvo v Vzhodnih Alpah in najboljši poznavalec njihovega izročila, narečja in kulture sploh je nad sedemdeset razprav seveda posvetil Reziji, kjer je zapisal ali na magnetofonski trak posnel več kot 3000 besedil, pravo odkritje pa so bili pravljíčarji in pravljíčarke. Z rezijanskim izročilom in s svojimi dognanji o njem ni presenečal samo slovenskih bralcev, ampak ga je v italijanščini posređoval tudi svojim italijanskim kolegom. Mehko dušo Kraševca pa je vznemirjala tudi rezijanska lirika. Odbral in v slovenski vrt je presadil *Rožice (z)iz Rezije*, antologijo, v kateri je objavljenih 60 pesmic v rezijanščini in v Matičetovi “knjižni” priredbi (ali kakor sam pravi “presaditvi”), z uvodom, opombami in povzetkom v italijanščini.

Posebno pozornost pa so doživele številne živalske pravljíce: Matičetov jih je “udomačil” in izdal kot *Zverinice iz Rezije* (1973). Poleg te obširne knjige je še mnogo drobnih knjig pravljíc, na podlagi katerih so nastale tudi lutkovne predstave. Ob koncu naj omenim še nekaj televizijskih oddaj z naslovom *Pri naših pravljíčarjih*, ki jih je slovenska televizija pred mnogimi leti prehitro nehala snemati in tudi že posnetih, žal, tudi danes ne ponavlja. Vse to je le delček bogastva, ki nam ga je v svojih delih predstavil naš “Matiček”, kakor smo mu rekli, kadar nas ni slišal. Kaj vse je bilo še skrito v njegovih inštitutskih predalih in je pospravljeno v škatle pristalo na njegovem domu! Vsako drobno zanimivost, ki jo je kdor koli povedal in je bila vsaj malo povezana s stroko v najširšem pomenu, si je zapisal – zaradi varčnosti kar na kakšno staro kuverto. Imel je še mnogo načrtov, mnogo želja ... Kar nam je v svojem življenju ponudil v branje, je preprosto prijetno, živahno, mikavno.

In ker v tem zapisu o znanstveniku in velikem Slovencu akademiku dr. Milku Matičetovemu še marsikaj ni povedano, naj ga dopolnijo priznanja, ki jih je dobil za stroki in narodu predano delo: dvakrat italijanska nagrada Premio

internazionale di folklore Giuseppe Pitre, literarna nagrada "Laštra landarske banke", Premio Internazionale di Etnografia "Michelangelo Mariani", imenovanje za člana furlanske skupine Deputazione di Storia patria, častni član Avstrijskega narodopisnega društva na Dunaju, častni občan Rezije; doma pa je dobil Levstikovo, Murkovo in Štrekljevo nagrado.

Dragi dr. Milko Matičetov, posebno Vas je očarala pesem zvonov: zapisovali ste si njihove "besede", njihove medsebojne pogovore, resne in šaljive, kakor so jih pač ljudje razumeli. Vaš VEČERNI AVE je umolknil, naj odslej nežno zveni in Vas uspava VEČNI AVE.

Helena Ložar Podlogar 353